

До спеціалізованої вченої ради
Д 41.086.03
у Національному університеті
«Одеська юридична академія»

65009, м. Одеса,
вул. Фонтанська дорога, 23

ВІДГУК

**офіційного опонента докторки юридичних наук, професорки,
завідувачки кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
СЕРЕДИ Олени Григорівни
на дисертацію ПАНЧЕНКО Анни Олександрівни на тему:
«НЕДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ФОРМА
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення**

Ступінь актуальності обраної теми. На підставі вивчення дисертації, реферату дисертації та публікацій А.О. Панченко слід зазначити таке.

Соціальні права, зокрема право на соціальний захист, елементом якого є право на недержавне соціальне забезпечення, належать до фундаментальних прав людини і громадянина. Вони відіграють основоположну роль у системі прав людини усіх демократичних держав, наділяючи громадян правом претендувати на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, що гарантується, як правило, на конституційному рівні та деталізується в інших нормативно-правових актах.

Пандемія COVID-19, триваючий воєнний стан, що зумовив зниження фінансування соціальної сфери через перерозподіл бюджетних коштів на

оборону та відновлення, збільшення кола соціальних ризиків, негативні демографічні перетворення, спричинені високою смертністю та низькою народжуваністю, скороченням тривалості життя тощо – ключові виклики соціальної сфери в Україні, долати наслідки яких стає все складніше через обмеженість наявних ресурсів. Водночас за цих умов відбувається зростання ролі недержавних механізмів соціального захисту через піднесення благодійної діяльності у широкому діапазоні її проявів, недержавного пенсійного забезпечення як шляху покращення рівня життя пенсіонерів тощо, що поступово стає популярним інструментом підтримки населення.

Відсутність на рівні науки права соціального забезпечення спеціальних комплексних досліджень, якими б охоплювалась проблематика благодійної діяльності (зокрема, волонтерської та гуманітарної діяльності, донорства, трансплантаційної діяльності тощо), недержавних соціальних послуг, недержавного пенсійного забезпечення та низки інших видів підтримки вказує на актуальність обраної теми дослідження. Доведення самостійності та великого значення недержавного соціального забезпечення як окремої форми соціального захисту населення, в рамках якої надаються зазначені види недержавного соціального забезпечення, є цінним як для галузевої науки, так і правозастосовної практики.

Так, в умовах пошуку ефективних механізмів профілактики, зниження впливу чи подолання наслідків різних соціальних ризиків, коло яких на сучасному етапі розвитку України тільки розширюється, саме недержавне соціальне забезпечення може стати дієвим доповненням державного соціального забезпечення, що підтверджується позитивним зарубіжним досвідом у цій сфері.

З огляду на викладене, вважаю, що дисертація А.О. Панченко є фундаментальним дослідженням теоретичних і практичних проблем недержавного соціального забезпечення як форми соціального захисту, присвячена актуальній темі, є своєчасною та необхідною як для науки права

соціального забезпечення, так і для подальшого розвитку національного соціально-забезпечувального законодавства.

Дослідження виконано відповідно до планів Південного регіонального центру Національної академії правових наук України: № 148/3-Б «Регіональна юридична наука: сучасні завдання» на 2019-2024 роки та № 86/16 «Актуальні напрямки розвитку юридичної науки для подальшого розвитку регіонів України» на 2013-2018 роки; плану науково-дослідної роботи кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія» «Функціонування трудового права та права соціального забезпечення в умовах інтеграційного розвитку України» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842), а також плану науково-дослідної роботи кафедри «Проблеми забезпечення трудових та інших соціальних прав у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021-2025 як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» (державний реєстраційний номер 0122U000266).

Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія» 30 червня 2025 року (протокол № 9).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність.

Робота, подана до захисту А.О. Панченко, характеризується системним підходом до предмету дослідження. Структурно дисертація складається зі вступу, трьох розділів, нерозривно пов'язаних між собою, висновків, списку використаних джерел і додатків. Обрана структура повністю відповідає цілям і завданням дослідження, що дозволяє послідовно розглянути усі основні проблеми, визначені авторкою. Обґрунтованість положень, сформульованих у

дисертації, підтверджується також критичним аналізом наявних літературних джерел загальнотеоретичного, юридичного, методологічного спрямувань з проблем, пов'язаних із недержавним соціальним забезпеченням та окремими його видами.

Список літератури містить 446 джерел, посилання на які дало змогу більш глибоко розглянути проблематику. Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять рішення Конституційного Суду України, рішення судів загальної юрисдикції, акти соціального діалогу, матеріали діяльності недержавних пенсійних фондів, благодійних організацій, надавачів соціальних послуг недержавного сектору, соціальних підприємств.

Високий ступінь вірогідності й наукової обґрунтованості результатів виконаного дослідження забезпечено використанням відповідних наукових методів. Цінність творчого пошуку дисертантки полягає, зокрема, у тому, що дисертація виконана на підставі аналізу наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених з теорії права, права соціального забезпечення, цивільного, адміністративного права, інших галузей системи права України.

Завдання, об'єкт і предмет дослідження визначені досить чітко, результати дослідження характеризуються новизною. Для досягнення поставленої мети А.О. Панченко узагальнила сучасний стан і методологічні аспекти дослідження, визначила загальні підходи до розуміння сучасної системи соціального захисту, встановивши через призму зазначеного місце недержавного соціального забезпечення у ній, розкрила його особливості на підставі усталених на рівні теорії права соціального забезпечення критеріїв для розмежування організаційно-правових форм соціального захисту населення, виокремила та розкрила його види.

Результати проведеного дисертанткою дослідження дали можливість вирішити окреслену проблему, яка в цілому полягає у формулюванні концептуальних засад недержавного соціального забезпечення як форми соціального захисту, а також розробленні рекомендацій щодо удосконалення

законодавства у сфері недержавного соціального забезпечення та окремих його видів з метою підвищення ефективності правозастосовної практики.

Усе вищенаведене свідчить про високий рівень обізнаності дисертантки у питаннях, які стосуються досліджуваної проблематики, та належний рівень обґрунтованості зроблених висновків.

Наукова новизна положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, повнота їх викладу в опублікованих працях.

Дисертація за характером і змістом досліджених питань є комплексною і системною науково-дослідною працею, що присвячена розробці концептуальних підходів до недержавного соціального забезпечення як форми соціального захисту, а також визначенню шляхів розв'язання актуальних теоретичних і практичних проблем у цій сфері. На підставі проведеного дослідження авторкою сформульовано низку положень, висновків і пропозицій, нових у концептуальному плані та важливих для правозастосовної практики.

Авторкою, зокрема, вперше визначено поняття недержавного соціального забезпечення із доведенням можливості розглядати його у трьох значеннях: 1) як організаційно-правову форму соціального захисту населення; 2) як правовий інститут у системі права соціального забезпечення; 3) як діяльність зобов'язаних суб'єктів недержавного сектору.

Теоретично важливим є формулювання авторського поняття права на недержавне соціальне забезпечення як міри можливої поведінки особи, що забезпечується юридичними обов'язками інших осіб у наданні матеріальної допомоги, соціального обслуговування та інших видів підтримки з метою профілактики, подолання або зниження ступеня негативного впливу соціальних ризиків, що здійснюються за рахунок недержавних джерел фінансування суб'єктами недержавного сектору. Цінним є встановлення, що зміст права на недержавне соціальне забезпечення окрім правомочностей, включає в себе: 1) інституційну; 2) процедурну складові.

Спираючись на існуючі напрацювання науковців-представників різних галузей знань, дисертанткою слушно здійснюється періодизація становлення та розвитку законодавства про недержавне соціальне забезпечення із виокремленням наступних етапів: перший етап – дохристиянський (до 988 р.); другий етап (кінець X ст. – початок XVIII ст.); третій етап (початок XVIII-XIX ст.); четвертий етап (XIX – початок XX ст.); п'ятий етап (1917 – 1996 р.р.); шостий етап (1996 р. по теперішній час). Заслужують уваги пропозиції авторки щодо внесення змін до вітчизняного законодавства про недержавне соціальне забезпечення на сучасному етапі його розвитку. Варта підтримки запропонована авторкою структура спеціального Закону України «Про недержавне соціальне забезпечення».

Вдалою видається аргументація дисертанткою виокремлення недержавного соціального забезпечення як самостійної організаційно-правової форми соціального захисту через визначення особливостей усталених у теорії права соціального забезпечення критеріїв розмежування організаційно-правових форм, серед яких: 1) своєрідне джерело фінансування; 2) особливі види і обсяги забезпечення, умови їх надання; 3) особливе коло суб'єктів відповідних правовідносин; 4) особливі соціальні ризики, на профілактику, подолання або зниження ступеня негативного впливу яких спрямована підтримка недержавних суб'єктів.

Позитивно слід відмітити визначення переліку та надання характеристики окремим видам недержавного соціального забезпечення.

Усі зазначені положення дисертаційного дослідження містять елементи новизни і, без сумніву, є вагомим внеском у вітчизняну науку права соціального забезпечення.

Основні положення, висновки та пропозиції, що містяться в дисертації, відображено у 21 науковій статті, з яких 17 статей опубліковано в наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 1 – у зарубіжному періодичному виданні юридичного напрямку, 3 статті – у виданнях, включених до

наукометричних баз Scopus та Web of Science Core Collection, а також у 38 тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях та у 8 інших публікаціях, що додатково висвітлюють основний зміст дисертації. Публікації, видані на території держави-агресора, відсутні.

Дотримання академічної доброчесності, відповідність реферату основним положенням дисертації.

Зміст реферату відповідає змісту дисертації та встановленим вимогам, а також адекватно і стисло відображає положення кожного із структурних елементів дисертації. Дисертація Панченко Анни Олександрівни містить посилання на використані авторкою джерела та літературу відповідно до чинного законодавства щодо авторських прав та академічної доброчесності. Усі випадки використання ідей, результатів і цитування інших авторів мають посилання на відповідні джерела, оформлені у належний спосіб. Аналіз змісту дисертаційної роботи та наукових публікацій, зарахованих за темою дисертації, свідчить про вимоги щодо академічної доброчесності дисертанткою дотримано.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації, які потребують додаткового уточнення або аргументації.

1. Дисертанткою підтримується наукова позиція щодо поділу суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин на основі функції, яку він виконує, на: суб'єктів-надавачів, суб'єктів-отримувачів окремих видів соціального захисту та суб'єктів, які сприяють отриманню окремих видів соціального захисту. На с. 172 авторкою зазначається, що для деяких видів недержавного соціального забезпечення такий поділ є умовним. У чому полягає така умовність? Видається, зазначене вимагає більшої деталізації.

2. Автором пропонується доповнити перелік форм благодійної діяльності такими, як: меценатство, волонтерська діяльність, гуманітарна діяльність, донорство та трансплантаційна діяльність, миротворча діяльність та іншими, не забороненими законом формами. Як видається, миротворча діяльність є комплексом різних заходів, які спрямовані на попередження або припинення

конфліктів, створення умов для досягнення сталого миру. Вона може включати нагляд за дотриманням перемир'я, підтримку в організації виборів тощо. З огляду на це спірною видається пропозиція А.О. Панченко розглядати миротворчу діяльність через призму соціального захисту. Навіть якщо і так, не достатньо зрозуміло, які види соціального захисту можуть надаватись в рамках миротворчої діяльності, що дозволило б говорити про неї як про один із проявів недержавного соціального забезпечення (як намагається довести дисертантка – як про форму благодійної діяльності, яка, своєю чергою, є видом недержавного соціального забезпечення). З огляду на це, розкрити це питання необхідно під час захисту.

3. У підрозділі 3.4. дисертанткою в якості виду недержавного соціального забезпечення досліджується соціальне підприємництво.

Законом України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 9 січня 2025 року № 4196-IX, яким по суті був замінений Господарський кодекс України (що втратив чинність 28.08.2025 року), внесені зміни до Господарського процесуального кодексу України, згідно з якими «комерційною господарською діяльністю (підприємництвом) є самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється юридичними особами та фізичними особами-підприємцями з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку».

Грунтуючись на зазначеному, дискусійним видається в цілому ототожнювати «соціальні результати» із соціальним захистом, у контексті якого дисертантка намагається довести високе значення соціального підприємництва як одного із видів недержавного соціального забезпечення. Варто більш детально розкрити роль соціального підприємництва у профілактиці настання, подоланні чи зниженні впливу наслідків соціальних ризиків, що вказувало б на його

соціально-забезпечувальну складову. Цінним буде також навести приклади із практики.

4. Авторка зазначає про значення діяльності органів місцевого самоврядування як суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин вказівною про розробку та затвердження ними місцевих цільових програм, які фінансуються власним коштом або через залучення благодійників, що не викликає заперечення. Крім цього, позитивно слід відмітити наведення у дисертації матеріалів практики реалізації таких програм в окремих містах України в умовах повномасштабної російської агресії шляхом надання грошових виплат, не передбачених на державному рівні.

У тексті дисертації авторкою вживаються поняття «міські цільові програми» (с.с. 149, 156 та ін.) та «місцеві цільові програми» (с.с. 174, 291 та ін.), проте їх співвідношення не розкривається, що дає підстави припускати про їх ототожнення.

5. У підрозділі 2.2. дисертації «Підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин із недержавного соціального забезпечення» основна увага сфокусована на юридичних фактах як підставах виникнення та припинення правовідносин із недержавного соціального забезпечення. Водночас недостатньо розкритими залишитись підстави зміни зазначених правовідносин, що є невиправданим.

Однак, зазначені вище зауваження носять рекомендаційний та дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації, а також можуть бути враховані автором у майбутніх наукових дослідженнях.

Загальний висновок.

На підставі вищенаведеного вважаю, що дисертація **Панченко Анни Олександрівни** на тему «*Недержавне соціальне забезпечення як форма соціального захисту*»:

– **відповідає паспорту спеціальності 12.00.05** – трудове право; право соціального забезпечення;

- є завершеною, самостійною кваліфікованою науковою працею, яка характеризується єдністю змісту, містить наукові положення та нові науково обґрунтовані результати, що мають загальнонаціональне значення та розв'язують важливу теоретико-прикладну проблему недержавного соціального забезпечення як форми соціального захисту;
- відповідає вимогам, встановленим **Порядком** присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженим постановою КМУ від 17 листопада 2021 р. № 1197, **Порядком** підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженим постановою КМУ від 23.03.2016 р. № 261, а також **Вимогам** до оформлення дисертації, затвердженим наказом МОН від 12.01.2017 р. № 40, та **Положенням** про спеціалізовану вчену раду з присудження наукового ступеня доктора наук, затвердженого наказом МОН від 13.12.2021 № 1359;
- дисертантка – **Панченко Анна Олександрівна**, заслуговує на **присудження наукового ступеня** доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення.

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

завідувачка кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
докторка юридичних наук, професорка

Олена СЕРЕДА